

R. J. Hoogervorst

De wordingsgeschiedenis van het Drentse landschap (vervolg)

Oud-Aalden

Ook voor de hoogveenvorming was het klimaat in deze periode nog zeer gunstig. Het hoogveenoppervlak ging welvingen vertonen en o.a. in het Hunzedal vormden zich concentrische hoogveencomplexen met een middellijn van 3 à 4 km. Het hoogveen werd over grote oppervlakten ook bodemreliëfbedekkend. De diepte-erosie door het beekwater vond eveneens nog steeds plaats.

Gedurende de cultuurperiode die de Bronstijd wordt genoemd (ca 1.500 tot ca 500 v. Chr.) werd de landbouw minstens zo belangrijk als de veeteelt. De nederzettingen werden langzamerhand groter en hadden omstreeks het einde van de Bronstijd het karakter van dorpen. In de Late Bronstijd ging men over tot de aanleg van akkers, die waren bestemd voor een meer langdurig gebruik. In deze tijd ontstonden grote complexen van omgreppelde, afgerond rechthoekige percelen, de z.g. hoogakkers, en complexen van laag omwalde, onregelmatig rechthoekige akkers, de z.g. celtic fields. De bosvrije gebieden in Drente werden tijdens de Bronstijd bijgevolg steeds groter. Op alle ontboste, niet in cultuur gehouden gronden werd de struikheide overheersend en ontstond in de bodem uiteindelijk een heidepodsolprofiel. Aldus ontstonden als gevolg van ontbossing en uitputting van de bodem in de Late Bronstijd de eerste heidevelden van enige omvang in Drente.

Omstreeks het einde van het Subboreaal, dat ongeveer samenviel met het einde van de Bronstijd, werd het klimaat minder gunstig voor landbouw en veeteelt. Circa 600 v. Chr. zette nl. een periode van grote droogte in, die heeft geduurd tot ongeveer 400 na Chr., dus tot in het Subatlanticum (ca 500 v. Chr. tot heden). De door deze droogte veroorzaakte verstuiving van grote akkercomplexen, waardoor uiteindelijk omvangrijke zandverstuivingen ontstonden, bemoeilijkte tenslotte de verbouw van granen en groenten zozeer, dat hierdoor omstreeks 500 v. Chr. een ontvolking van de Drentse zandgronden plaats vond. De emigranten trokken met hun vee langs de vochtige beekdalen naar de Friese kleistreken. In deze droogteperiode stond de groei der hoogvenen vrijwel stil en werd in het veen de z.g. Horizon van Weber gevormd. De linde hield op, deel uit te maken van Drentse bossen. Ondanks de reeds aanwezige heidevelden en zandverstuivingen waren in het nu schaars bewoonde Drente nog uitgestrekte wouden aanwezig, in het bijzonder op de zware leemgronden en in de beekdalen, maar ook op de zandgronden van

de niet bewoond geweest zijnde gebieden.

Omstreeks het jaar 400 begon het klimaat wederom aanzienlijk vochtiger te worden. De stuifzanden kwamen tot rust en geraakten begroeid met heide. De beuk kon zich uitbreiden, evenals de haagbeuk. De hernieuwde hoogveenvorming deed de hoogveencomplexen verder omhoog groeien en sterk uitbreiden. Na 400 werd Drente geleidelijk herbevolkt door uit het oosten en zuidoosten afkomstige Saksen. Zij vestigden zich hoofdzakelijk in nog niet bewoond geweest zijnde gebieden en op de overgangen van de zware, leemhoudende gronden naar de beekdalen en de lichtere zandgronden. Zeer waarschijnlijk was bij hen de landbouw belangrijker dan de veeteelt. Door verwijdering van het bos op de lichtere gronden verkregen zij akkers, die ook nu spoedig uitgeput geraakten, waarna zich hierop heide vestigde. *L'histoire se répète!* De klimatologische omstandigheden waren bovendien zodanig, dat hierdoor de vorming van heidevelden werd bevorderd en in de met heide begroeide bodems een sterke podsolering kon plaats vinden. Had de mens tot nu toe vermeden de taaie weerstand biedende oerwouden op de vochtige, leemhoudende gronden aan te tasten, in de Middeleeuwen begon hij ook hier in te grijpen. Tevens maakte hij een aanvang met het benutten van de beekdalgronden voor zijn vee. Dat zich nog lang uitgestrekte, wildrijke wouden konden handhaven, kan o.a. worden afgeleid uit een akte van 944, waarin koning Otto I uit het Saksische Huis het jachtrecht in de streek Drente in het graafschap van Everhard afstond aan zijn leermeester, de Utrechtse bisschop Balderik. In deze acte staat, dat niemand zonder de bisschoppelijke toestemming jacht mocht maken op beren, edelherten, reëen, wilde zwijnen en elanden.

Gedurende de Middeleeuwen werden de Drentse zandgronden als gevolg van de voortdurende uitbreiding der hoogvenen en van de vorming van uitgestrekte laagveenmoerassen vrijwel geïsoleerd. Uit oorkonden is gebleken, dat omstreeks 1400 de namen van reeds ca 65 buurtschappen bekend waren, alle gelegen op de zandgronden. Eveneens omstreeks 1400, dus tegen het einde van de Middeleeuwen, begon het klimaat geleidelijk minder vochtig te worden. De haagbeuk neemt dan in aantal af om tenslotte praktisch geheel uit Drente te verdwijnen. Ook de beuk ging langzaam maar zeker in presentie achteruit. Opnieuw ontstonden zandverstuivingen en wederom stagneerde de groei der hoogvenen. Of deze stagnatie uitsluitend het gevolg was van de klimaatsverandering is zeer de vraag. Uit de 11e eeuw stamt nl. reeds een oorkonde van de Abdijs te Ruinen over het in exploitatie zijnde veen Buddigwolt en uit de 13e eeuw dateren stukken over veentransacties van de markegenoten van Zuidlaren met de abt van het klooster te Aduard. Het is derhalve niet onwaarschijnlijk, dat ook activiteiten van de mens hebben bijgedragen tot de stagnatie in de groei der hoogvenen.

In de nu volgende eeuwen resulteerde de vrijwel totale bezetting van de Drentse zandgronden door de mens in een door rooibouw veroorzaakte degeneratie van de bodem op uitgebreide schaal, waardoor de onafzienbare heidevelden ontstonden. Vele voorschriften en bepalingen inzake het vellen van hout bewijzen, dat de bewoners van Drente zeer goed wisten, wat de gevolgen van ontbossing konden zijn. Zo bestonden in de 17e eeuw z.g. boerwillekeuren, die bepaalden, dat een ieder, die een koe in het bos weidde, jaarlijks twaalf bomen moest planten. Veel hielpen dergelijke bepalingen niet, getuige hetgeen mr J. H. P. van Lier in 1795 over de omvangrijke ontbossingen in Drente schreef: ... 'de weinige voorraad, die de landslieden er tot hun dagelijks gebruik van nodig hadden en het geringe voordeel welke zij er daarenboven van trokken, waren oorzaak, dat men het hout, dat er was, verwaarloosde en de moeite niet wilde nemen van nieuw aan te poten, 't welk noodzakelijk ene vermindering van dit nuttige gewas ten gevolge moest

hebben'. Het definitieve einde van het eikenoerwoud in Drente viel in het begin van de 19e eeuw, toen de laatste hoogopgaande eikenbossen werden geveld, waartoe de zeer hoge houtprijzen aanleiding waren.

De ondoordringbare broekbossen in de beekdalen hadden langzaam maar zeker plaats moeten maken voor weide- en hooiland. Op de perceelsgrenzen waren veelal wallen aanwezig, dicht beplant met in hoofdzaak doornig struikgewas. Zij vormden voor het vee een niet te nemen hindernis.

Met de eerste, moeizame ontginning van veengronden werd in Zuidwest-Drente in de Middeleeuwen begonnen. Zo zijn Ruinerwold en Wapserveen oorspronkelijk middeleeuwse wegveenkoloniën. Elk groef zijn veen en ontgon zijn grond in de strook van zijn eigen 'erve'. Overigens kon sedert de Middeleeuwen in Drente ieder naar zijn markegerechtigheid veen graven. In Oost-Drente beperkte de winning van turf, gevolgd door het in cultuur brengen van de achtergebleven dalgrond, zich tot omstreeks 1800 vrijwel tot het tussen de Hondsrug en de Hunze gelegen veen. Hierdoor ontstond in de loop der eeuwen een reeks nederzettingen, die van Zuidlaarderveen tot Buinerveen loopt. Al deze nederzettingen dragen eveneens het karakter van een wegveenkolonie. Na 1600 werd voor diverse grotere veengraverijen en ontginningen 'octrooi' verleend (d.i. vrijdom van grondlasten). Mede hierdoor konden in de 17e eeuw de grote veenontginningen rond Hogeveen ontstaan. De meer systematische ontwatering, afgraving en ontginning op grote schaal der venen in Oost- en Zuidoost-Drente ving aan in het begin der 19e eeuw en duurt voort tot op de huidige dag. De grondslag voor de vervening van het op de Fries-Drentse grens en ten westen van Assen gelegen centrale veen van het Drentse plateau is gelegd in het begin der 17e eeuw. De rest hiervan, het Fochteloër veen, is thans natuurreserveaat.

Turf bij Weiteveen

Aan de ontginning der venen heeft Drente zijn kanalenstelsel te danken. Langs deze kanalen ontstonden op vele plaatsen kanaalveenkoloniën.

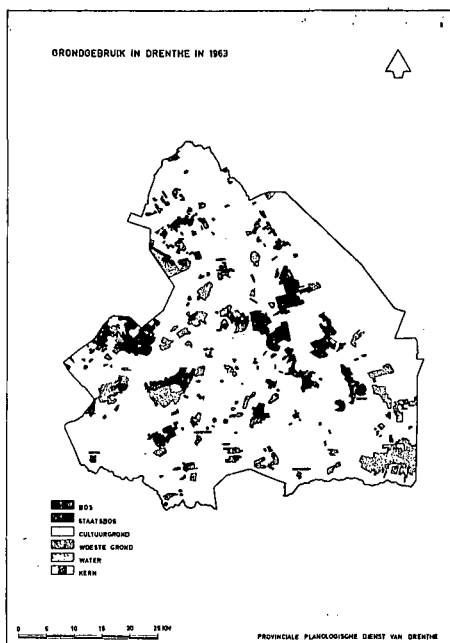
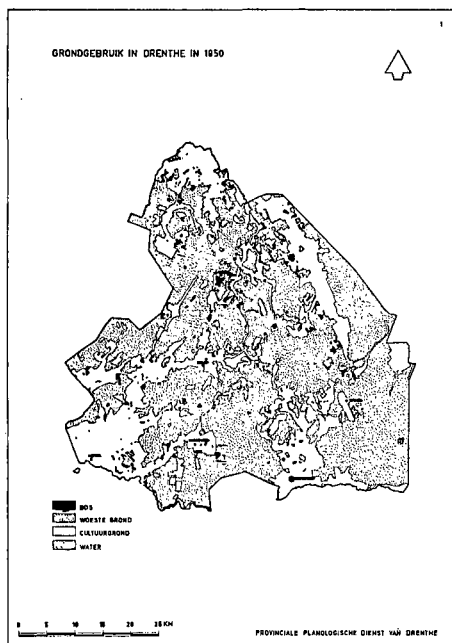
Hoe zag het Drentse landschap er omstreeks 1850 nu uit? De essentie van dit oude Drentse landschap waren de immense open ruimten, waarin de dorpen en buurtschapen bijna verloren gingen. Heide, stuifzand en onvergraven veen besloegen een opper-

vlakte van ongeveer 168.000 hectaren of 63,5 % van de totale oppervlakte van Drente. Van de eertijds uitgestrekte wouden was niet meer overgebleven dan 2227 hectaren, waarvan slechts 376 hectare opgaand eikenbos. De rest bestond voor het overgrote deel uit hakhout, nl. 1323 hectare, en voor 528 ha uit naalddhout. Veel van dit naalddhout was gedurende de laatste tientallen jaren vóór 1850 aangeplant ter beteugeling van opnieuw ontstane zandverstuivingen, in aanzet veroorzaakt door brede, zandige schapendreven.

Voor de bewoners van Drente - in 1850 ca 85.000 - waren de heidevelden van grote betekenis. Kort en duidelijk is dit omschreven in het verslag over het jaar 1851 van Ge-deputeerde Staten aan de Staten van Drente: 'Van de nog woestliggende heidevelden wordt gebruik gemaakt tot schapeweide, tot het steken van zooden voor haardbrand, en van plaggen voor onderstrooying van het vee en mestbereiding, tot het heide plukken voor het binden van bezems en boenders, en voor de bijen tot winning van honing en was.' Dit verslag vermeldt tevens, dat het aantal schapen en geiten 125.382 bedroeg en aan honing en was resp. 177.408 en 11.882 pond werd gewonnen. Daar een scheper maximaal ongeveer 2.000 schapen kon hoeden, werden de Drentse heidevelden derhalve gestoffeerd met minstens ca 65 grote schaapskudden. De boerderijen stonden niet verspreid in het land, maar waren geconcentreerd in de dorpen en buurtschappen. Zij behoorden tot het Saksische hallehuistype, met hoge, bemoste strodaken, lage wanden in vakwerkbouw en een naar de weg gekeerde achterbaander, schuilgaand onder zware eiken en gegroepeerd rond grote brinken, die veelal eveneens met eiken maar soms ook met lindens waren beplant. Aan de rand van vele dorpen stond de molen. Het Drentse dorp omstreeks 1850 stak tegen de horizon af als een zware boomgroep, waarboven alleen de kerktoeren en de molen uitstaken. In de onmiddellijke omgeving van het dorp lagen de wat hoger gelegen bouwakkers, de es, in de meeste gevallen omgeven door dicht eikenstruweel om vooral de schapen van de es te houden. Vele dorpen hadden meerdere essen. Meestal op korte afstand van de dorpen waren één of twee beekdalen aanwezig met overwegend praktisch onbemeste wei- en hooilanden, die daardoor in het voorjaar een overweldigende bloemenrijkdom bezaten. De graslandpercelen waren in vele gevallen door met dicht houtgewas bezette wallen omgeven, waardoor de beekdalen, gezien vanaf de essen en heidevelden, als bosstroken werden waargenomen. De brede stroomdalen, zoals die van de Beilerstroom en het Peizerdiep, waren echter boomloos, hetgeen verband hield met de jaarlijks weerkerende overstromingen. In deze stroomdalen waren de vruchtbaarste hooilanden van Drente gelegen. De venen in Zuidoost-Drente waren nog vrijwel onaangetast. Overal elders waren zij reeds in vervening. Behalve Smilde waren nog geen typische kanaalveenkoloniën aanwezig. De arbeiders in de venen woonden in plaggenhutten, al naar de 'welstand' gedekt door heidezoden, stro of pannen. De dorpen en buurtschappen waren verbonden door schijnbaar eindeloos door de heidevelden slingerende zandwegen. Slechts de rijksweg van Meppel over Havelte, Smilde, Assen en Vries naar Groningen en de provinciale weg van Assen via Rolde en Gieten naar de Groninger veenkoloniën waren verhard. Het Drentse landschap van omstreeks 1850 moet derhalve van een indrukwekkende ruimte en rust zijn geweest.

Het beeld van het huidige Drente is, vergeleken met ruim een eeuw geleden, totaal veranderd.

Het aantal inwoners is gestegen van ca 85.000 tot ca 385.000, een stijging van ca 450 %. Heide, stuifzand en onvergraven veen zijn verminderd van ca 168.000 ha tot ca 17.000 ha, een afnemng met ca 90 %. De oppervlakte bos is, voornamelijk door de aanplant van produktiebossen door het Staatsbosbeheer, toegenomen van 2.227 ha tot ca 24.000 ha en werd dus meer dan vertienvoudigd. Een vrij dicht net van verharde wegen maakt het mogelijk zelfs de kleinste gehuchten over een verharde weg te bereiken. Behalve vele

wegen doorkruisen verschillende hoogspanningsleidingen 'de Oude Landschap'. De meeste beken zijn thans genormaliseerd en de kanalen vervuild. Het aantal verspreid in het land staande boerderijen neemt nog jaarlijks toe. De bloemrijke hooilanden zijn, behoudens in enkele kleine reservaten, verdwenen. Drente is en zal in de toekomst ook verder wel niet ontkomen aan de nivellerende invloeden van buitenaf. Over de oorzaken behoeft hier niet te worden uitgeweid, zij zijn overbekend.

Ondanks de steeds sterker wordende nivellerende invloeden heeft het Drentse landschap toch veel van zijn identiteit behouden. Nog steeds is het een zwak golvend grondmorainelandschap met grote, open ruimten. De essen en beekdalen zijn nog altijd duidelijk herkenbaar aanwezig. Enkele heidevelden met de blinkende waterspiegels van verschillende vennetjes zijn gespaard. De brinken zijn er nog steeds. Vele voorbeelden van oude boerderijbouw zijn behouden en gerestaureerd. En bovenal: relatief heerst in Drente nog rust. Ondanks de kwalitatieve achteruitgang van het Drentse landschap blijft het zeer de moeite waard deze provincie te leren kennen. Maar dan wel spoedig!

Foto's: E. E. Booy-Hietink

Adres van de schrijver:

Geraadpleegde literatuur:

- R. H. A. van Duin en C. van Wijk, De verkaveling van de Gronings-Drentse Veenkoloniën, Mededeling 88, d.d. 1965, v. h. Inst. voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding te Wageningen.
 Prof. Dr B. G. Escher, Grondslagen der Algemene Geologie, Amsterdam/Antwerpen, 1962.
 Prof. Dr F. J. Faber, Zo ontstond Nederland, 's-Gravenhage, 1963.
 Mr J. Linthorst Homan, Geschiedenis van Drenthe, Assen, 1947.
 S. J. v. d. Molen, Het Drentsche boerenhuis en zijn ontwikkeling, 's-Gravenhage, 1941.
 Dr H. J. Prakke, Deining in Drenthe, Assen, 1955.
 Dr H. A. Visscher, De landschappen van het Beneluxgebied, Utrecht/Antwerpen, 1969.
 Dr J. Visscher, Veenvorming, Gorinchem, 1949.
 H. Tj. Waterbolck, Drenthe, Assen, 1952.
 Prof. Dr H. T. Waterbolck, De Praehistorische mens en zijn milieu, Assen, 1954.